

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ  
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Факультет № 6  
Кафедра соціології та психології**

**ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ**

з навчальної дисципліни «Психологія творчості»  
обов'язкових компонент освітньої програми  
другого (магістерського) рівня вищої освіти

**053 Психологія (практична психологія)**

**Тема № 7. «Вікові особливості розвитку креативності».**

**Харків 2022**

**ЗАТВЕРДЖЕНО**

Науково-методичною радою  
Харківського національного  
університету внутрішніх справ  
Протокол від 30.08.22 р. № 8

**СХВАЛЕНО**

Вченою радою факультету № 6  
Протокол від 26.08.2022 № 6

**ПОГОДЖЕНО**

Секцією Науково-методичної ради  
ХНУВС з гуманітарних та соціально-  
економічних дисциплін  
Протокол від 29.08.22 р. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології  
Протокол від 17.08.2022 № 7

**Розробник:**

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат біологічних наук  
Шахова О.Г.

**Рецензенти:**

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О. М.;
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 ХНУВС, кандидат психологічних наук, доцент Жданова І.В.

### **План лекції.**

1. Успадковане і набуте у творчих здібностях.
2. Творча продуктивність і вік.
3. Поняття про механізм розвитку творчих здібностей.
4. Чинники, що сприяють та заважають розвитку креативності.
5. Проблема штучного стимулювання креативності.
6. Креативність у дошкільному і шкільному віці.
7. Родинні чинники розвитку креативності.
8. Принципи розвитку творчих схильностей дитини у родині.
9. Розвиток креативності у навчальному процесі школи.
10. Поняття про обдаровану дитину.
11. Структура обдарованості.
12. Особливості творчої обдарованості у дитячому віці.
13. Критерії визначення творчо обдарованої дитини.
14. Психологічні проблеми творчо обдарованих дітей.
15. Перешкоди у розвитку творчого потенціалу обдарованої дитини.
16. Проблема «вундеркіндів».

### **Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті**

#### **Основна:**

1. Гріффітс К., Кості М. Посібник із креативного мислення. Вид. Фабула, 2020. 288 с.
2. Карпенко Н. А. Психологія творчості: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 156 с.
3. Моляко В.О. Психологічна теорія творчості // Обдарована дитина. – 2004. № 6. – С. 2 – 10.
4. Черножук Ю.Г. Психологія творчості. Навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ. Одеса: Державний заклад ПНПУ ім. К.Д.Ушинського. – 2010. – 182 с.
5. Kaufman, James C.; Sternberg, Robert J., eds. (2019). The Cambridge Handbook of Creativity (Cambridge Handbooks in Psychology) (2nd ed.). Cambridge University Press. ISBN 978-1316638545.

#### **Допоміжна:**

6. Каракатсаніс Т. В. Сутність креативності особистості у сучасній європейській педагогічній теорії. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. 2013. № 19. С. 24–28.
7. Beaty, Roger E.; Benedek, Mathias; Silvia, Paul J.; Schacter, Daniel L. (2016). "Creative Cognition and Brain Network Dynamics". Trends in Cognitive Sciences. 20 (2): 87–95. doi:10.1016/j.tics.2015.10.004.
8. Dimkov, Petar Radoev (2018). "The Genius of Creativity and the Creativity of Genius: The Neuro-Dynamics of Creativity in Karl Jaspers and Sigmund Freud". Journal of Genius and Eminence. 3 : 83–92.

9. OECD/Eurostat (2018). Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation (4th ed.). Paris/Luxembourg: OECD/Eurostat. p. 44.

### **Інформаційні ресурси в Інтернеті**

10. Креативність – головна якість людини в 21 столітті. URL: <https://creativecountry.org/aboutcreate/> (дата звернення: 07.03.2021).

### **Основні поняття теми**

Генотип, «гламур», кітч, конформізм, масова культура, наслідувальна активність, первинна креативність, сенситивний період, спеціалізована креативність, «стопери», «хелпери», дослідницький метод, метод проблемного викладання, особистісно-орієнтоване навчання, пошуково-творча діяльність, проблемне навчання, метод ситуаційного навчання, частково-пошуковий метод, гіперактивність, критерії творчої обдарованості, невротизм, обдарована дитина, перфекціонізм, структура обдарованості, тривожність.

### **Текст лекції.**

#### **1. Успадковане й набуте у творчих здібностях.**

Питання про те чи переходять творчі здібності у спадок, чи розвиваються упродовж життя є одним з найактуальнішим у психології творчості. В психологічній літературі (за В.М.Дружиніним) існує три підходи до вирішення цієї проблеми.

##### 1. Здібності передаються у спадок.

Наприклад, відомі родини математиків (Бернуллі), музикантів (Бах, Штраус), письменників (Дюма) тощо.

##### 2. Здібності розвиваються під впливом середовища.

Творче середовище, що створюється старшими членами родини, їхній приклад впливає на розвиток творчих здібностей дітей та онуків.

Наприклад, впливом сімейного середовища може, зокрема, бути пояснена спадкоємність професій в родинах.

##### 3. Гіпотеза взаємодії спадковості та середовища.

Наявність однакових здібностей у дітей та батьків пояснюється впливом творчого середовища, що є адекватним генотипу (сукупність генів, спадкова основа організму). Більшість сучасних досліджень підтверджують правильність саме цієї точки зору /Дружинін, 1999/.

Наприклад, згадаймо родину популярних кінорежисерів Андрона та Микити Михалкових. Батько – відомий дитячий поет, дідусь і мати – художники. Змалку вони виховувалися творчим середовищем, яке відповідало їхнім задаткам.

#### **2. Творча продуктивність і вік.**

Більшість вчених схильні вважати, що творчий потенціал людини, про яку судять в основному по творчій продуктивності, вичерпується на

четвертому-п'ятому десятилітті життя. Наприклад, Р. Вудвортс писав, що старими людьми зроблено лише незначне число відкриттів, а людьми середнього віку - порівняно невелике і що період від 20 до 40 років найбільш сприятливий для відкриттів.

Проти точки зору Вудвортса тут же виступила Е. Нельсон (Nelson, 1928), яка назвала десятки великих письменників і вчених, що створили свої самі прославлені твори в похилому віці і навіть у глибокій старості. З цих пір за кордоном (в основному в США) і в нашій країні стали проводитися багато досліджень, що доводили правоту тієї та іншої точок зору.

І. Я. Перна (1925), проаналізувавши біографії декількох сотень учених, прийшов до висновку, що пік творчої активності, визначений по датах опублікування найважливіших праць, звершень, відкриттів і винаходів, припадає на 39 років. Після цього спостерігається або швидкий, «обвальний», або повільний спад творчої активності.

Є. Маниш і Г. Фальк вивчили співвідношення віку з творчими досягненнями у лауреатів Нобелівської премії. Отримані ними криві виявилися подібними з кривими Г. Лемана: вершина діаграми (акме, як тепер кажуть) припадає на третє десятиліття життя, а потім спостерігається явний спад.

Однак американський психолог Р. Батлер (Butler, 1967) пише, що незліченні приклади збереження творчих здібностей в пізньому віці суперечать цьому широко поширеній думці. І цьому теж є підтвердження.

Проаналізувавши творчу продуктивність учених і діячів мистецтва, які прожили до 80 років, У. Денніс не підтвердив дані Г. Лемана: спад продуктивності може відбуватися тільки на самих пізніх етапах життя, а підйом продуктивності в гуманітарних науках не припиняється аж до 60-70 років. Правда, на відміну від Лемана, що враховувало лише кращі твори, Денніс підраховував загальну кількість наукових статей. За його даними, у віці від 20 до 30 років публікацій мало (перші публікації у більшості з'являються після 25 років), після 30 років число їх зростає і залишається майже незмінним до 60 років (приблизно по дві публікації в рік), потім послідовно знижується.

Дійсно, німецький геронтолог В. Риис, вивчив біографії дванадцяти видатних композиторів, які прожили досить довго, з'ясував, що дев'ять з них (Бетховен, Шуберт, Мендельсон, Шуман, Брукнер, Чайковський, Малер, Прокоф'єв, Шостакович) плідно працювали до останніх днів свого життя.

Геронтолог Н. В. Шок (Shock, 1951) прийшов до висновку, що дослідницька продуктивність залежить не стільки від фізіологічного стану, скільки від психічного здоров'я, від «розумової бадьорості». В останні роки ця точка зору знаходить підтвердження в дослідженнях синдрому психічного вигорання. Показано, що його залежність від стажу частіше простежується в професіях і організаціях, що обмежують творчі можливості людини (Водоп'янова М. Є. зі співавторами, 1997; Борисова М. В., 2002; Віданова Ю. І., 2007).

Л. А. Рудкевич (1994), який провів при формуванні вибірки ретельний

відбір творчих діячів з метою усунення багатьох неточностей в їхніх біографіях, прийшов до висновку, що частота спаду творчої продуктивності в середньому і літньому віці негативно корелює із значущістю особистості творчого працівника, з рівнем його творчого потенціалу. Найбільш видатні діячі науки і мистецтва характеризуються високою збереженістю творчої праці в пізньому онтогенезі, тоді як у менш значних осіб спад зустрічається досить часто (в 68,7% випадків).

### **3. Поняття про механізм розвитку творчих здібностей (креативності)**

В.М.Дружинін вважає, що механізм розвитку творчих здібностей (креативності) має наступний вигляд. На ґрунті загальної обдарованості під впливом мікросередовища та наслідування формується система мотивів та певних властивостей особистості (нонконформізм, незалежність, мотивація самоактуалізації тощо). У подальшому загальна обдарованість перетворюється на «актуальну» креативність.

У процесі опанування обраного виду діяльності креатив долає три послідовні етапи розвитку наслідувальної активності:

- 1) наслідування-копіювання;
- 2) творче наслідування;
- 3) наслідувальна творчість

4) і лише найталановитіші креативи досягають вищого етапу, де «починається невідоме» /Дружинін, 1999/.

Більшість людей віддають перевагу скоріше наслідуванню існуючих зразків у житті та професійній діяльності, ніж створенню чогось принципово нового.

Наприклад, згадаймо популярний сьогодні «гламур» (від англ. «glamour» - «ефектний») – стиль життя, який передбачає неухильне додержання зразків «розкоші» зі шпальт глянцевих часописів та каталогів.

Ознакою наслідувального характеру діяльності є використання прийомів і стратегій, які вже неодноразово приносили успіх іншим.

Наприклад, це притаманно представникам масової культури, які створюють матеріальні та інтелектуальні продукти, розраховані на широкий загал. Часто-густо їхні витвори є проявами кітч (від нім. «Kitsch» - дешева, халтурна підробка для масового споживання).

### **4. Чинники, що сприяють та заважають розвитку креативності**

Психологи виокремили низку психологічних чинників, що сприяють розвитку креативності («хелпери») (від англ. «help» - «допомагати») або, навпаки, стримують цей процес («стопери») (від. англ. «stop» - «зупиняти»).

За В.М.Дружиніним, чинниками успішного розвитку креативності можуть бути:

1. Відсутність у дитини зразка регламентованої поведінки.
2. Наявність позитивного зразка творчої поведінки.

3. Умови для наслідування дитиною творчої поведінки дорослих та блокування проявів її агресивної та деструктивної поведінки.

#### 4. Соціальне підкріплення творчої поведінки дитини /Дружинін, 1999/.

Серед чинників, що заважають розвитку креативності, Г.Ліндсей, К.Халл і Р.Томпсон називають:

1. Схильність до конформізму, яка проявляє себе у намаганні бути подібним на інших, не відрізнятися від них у своїх судженнях та вчинках.
2. Боязнь бути «білою гавою» серед людей, виглядати дурним або смішним у власних судженнях.
3. Боязнь виглядати занадто екстравагантним і навіть агресивним у неприйнятті та критиці думок інших людей.
4. Боязнь відплати з боку іншої людини, позиція якої піддається критиці.
5. Завищена оцінка значущості власних ідей.
6. Підвищена тривожність, невпевненість у собі, боязнь висловлювати власну думку.
7. Надвисокий розвиток критичного мислення, що заважає розвитку творчого мислення /Ліндсей, Халл, Томпсон, 1981/.

#### **5. Проблема штучного стимулювання креативності**

Можливість дитини інтелектуально розвиватися (за Б.П.Нікітіним) не залишається незмінною. Мозок дитини, який в момент народження за масою становить 25% від мозку дорослої людини, особливо швидко зростає і «дозріває» в перші місяці й роки життя (до 9 місяців він подвоюється, до 2,5 років потроюється і до 7 років становить уже 90%).

Але відмінності у продуктивності творчої розумової праці різних дітей залежать не стільки від збільшення їхнього мозку, тобто зростання кількості нових клітин та їхніх розмірів, скільки від кількості нейронів, що реально «працюють» та кількості міжклітинних зв'язків, що утворилися. Чим молодша дитина, тим легше відбувається процес утворення цих зв'язків, з віком він стає дедалі важчим /Нікітін, 1991/.

Темпи подальшого нарощування інтелекту, зазначав М.М.Амосов, визначаються його вихідним рівнем до початку навчання у школі. Якщо він низький – зусилля вчителів будуть «недостатньо ефективними» /Амосов, 1991/. На цьому підґрунті базується ідея прискореного розвитку дітей і, зокрема, стимулювання їхньої креативності. В останні роки ця ідея набула неабиякої популярності в Україні та інших країнах. Однак, практика її реалізацій показує, що означений процес може не тільки приносити користь, але й бути вельми шкідливим, загрожувати психічному здоров'ю дітей.

Дослідниками встановлено, що штучне підвищення креативності дітей загалом супроводжується їхньою невротизацією, порушує рівновагу у системі життєдіяльності тощо /Дружинін, 1999/. Тому його слід використовувати дуже обережно.

Наприклад, занадто інтенсивне стимулювання творчої та інтелектуальної активності дитини у «школі прискореного розвитку», може призводити до виникнення різноманітних захворювань, алергічних явищ, заїкання, енурезу, постійно виникаючого головного болю тощо /Матвієвська,

2007/.

## **6. Креативність у дошкільному і шкільному віці**

Першим сенситивним (найбільш сприятливим) періодом для розвитку креативності є вік від 3 до 5 років. До трьох років з'являється потреба наслідувати дорослих, розвивається механізм копіювання їхньої поведінки. До 6 – 7 років активно розвивається права півкуля, яку називають «творчій». За наявності стимулюючих факторів середовища у дитини формується «первинна креативність» (загальна здібність до творчості або загальна креативність).

Після вступу до школи розвиток креативності уповільнюється, спостерігається її спад, вона переходить у латентний стан. Натомість у цей період починає швидко розвиватися ліва («логічна») півкуля мозку, вербальна пам'ять та інші складові інтелекту, зменшується роль несвідомого у поведінці, зростає критичність до себе, розсудливість. Діти загалом активно наслідують найбільш значущих для них дорослих (вчителів), за їхньою вказівкою вчаться осуджувати відхилення від нормативу («неможна !») і доволі охоче – особливо це стосується дівчат – сприймають «запропоновані» стереотипи поведінки.

У підлітковому та ранньому юнацькому віці на тлі вікової кризи та зламу попередніх соціальних стереотипів спостерігається другий сенситивний період у розвитку креативності. Від 13 до 20 років на ґрунті загальної креативності формується спеціалізована креативність, тобто креативність у конкретній царині (музична, хореографічна, математична тощо). Особливу роль у цей період відіграє наявність професійних зразків, підтримка родини та однолітків. Окрім обрання конкретної сфери діяльності, визначається також «ідеальний» зразок творця, якому підліток намагається наслідувати, з яким ототожнює себе /Дружинін, 1999/.

Наприклад, поети-початківці часто-густо наслідують стиль видатних майстрів минулого. Ось зразок віршів 15-річної дівчини, яка захоплюється творчістю О.Блока та його особистістю: «И снова забытые страны, и снятся в тревоге разлук мгновения черных тюльпанов, стремленья протянутых рук...» /цит. за Мелік-Пашаєвим, 1981/

Ця фаза розвитку креативності закінчується появою негативного ставлення до колишнього кумира, а також запереченням власної «наслідувальної продукції» (віршів, малюнків, музики тощо) /Дружинін, 1999/.

Наприклад, юнаки та дівчата знищують диски та відеокасети улюблених рок-музикантів, безжалісно трощать власні «недосконалі» твори.

## **7. Родинні чинники розвитку креативності.**

Психологи, що досліджують чинники розвитку креативності, здійснили аналіз родинних взаємин креативів. Він (за В.М.Дружиніним) показав наступне.

1. Гармонійність емоційних стосунків у родині призводять до



низького рівня креативності дітей. Негармонійність означених стосунків між батьками, а також між батьками та дітьми, психотичність перших, психологічні складності у дитинстві, навпаки, сприяють розвитку творчих здібностей. Це вірогідно пояснюється тим, що відсутність стабільності в родині, чітких вимог до дитини з боку дорослих протидіють ранньому формуванню в неї жорстких соціальних стереотипів. Крім того, як результат, творча особистість стає ще й психологічно нестабільною. Однак, це стосується насамперед креативів у царині мистецтва, художньої творчості.

Наприклад, означеним умовам відповідають взаємини в родинях багатьох видатних письменників, художників, музикантів.

Дещо по-іншому складається життя більшості відомих науковців, які походять із порівняно стабільних, «спокійних» родин і мають відносно «впорядковане» дитинство. Хоча й серед них є люди, які отримали у цей період вельми негативний життєвий досвід.

Наприклад, І.Ньютон, Дж.Вотсон та ін.

2. Більша вірогідність стати креативами є у дітей, що походять з родин, де один з батьків (особливо батько) чи обоє також схильні до творчості. Це пояснюється тим, що діти змалку ідентифікують себе з батьками. Якщо останні не є креативами, ототожнюючи себе з ними, дитина формує схильність до «нетворчої» поведінки /Дружинін, 1999/.

Дослідження біографій видатних митців показали позитивний вплив на розвиток креативності сполучення наступних факторів: креативність одного з батьків та психічна ненормальність іншого.

Наприклад, означене «сполучення», за Г.В.Сегаліним, характерне для М.В.Гоголя, Ф.М.Достоевського, О.С.Пушкіна, Л.М.Толстого та низки інших видатних митців /Сегалін, 1925/.

Оптимальним варіантом родини для розвитку творчих здібностей є така, де:

1. Увага до здібностей дитини може стати організуючим фактором родинних стосунків.
2. Мають місце неузгодженість вимог, слабкість зовнішнього контролю за поведінкою
3. Існують творчі особистості, з якими дитина себе ідентифікує.
4. Заохочується нестандартна поведінка дитини /Дружинін, 1999/.

## **8. Принципи розвитку творчих схильностей дитини в родині**

Дж.Ландрам пропонує батькам спеціально розроблені принципи розвитку творчих схильностей дитини.

1. Поводитися з дитиною як з унікальною особистістю, прищеплюючи їй стійке самолюбство і впевненість у собі.
2. Демонструвати свою незалежність: активна діяльність батьків сприяє формуванню в дитини подібних поведінкових моделей.
3. Часто подорожувати, переїздити з місця на місце: нові враження і знайомства позитивно впливають на розвиток відваги, здатності імітувати й

учать дітей не боятися незвичайних ситуацій.

4. Дозволяти дітям свободу вчинків і рухів, надати їм можливість випробувати ризик, досліджувати світ, відслідковуючи діяльність дитини, щоб новий досвід не зашкодив її життю і здоров'ю.

5. Заохочувати дитину, не вживати слово «ні», розвивати сильні сторони, не звертаючи увагу на слабкості.

6. Переконати дитину, що відрізнятись від інших – це добре («лідери відрізняються від інших»).

7. В інтелектуальному вихованні дитини надавати перевагу вирішенню абстрактних проблем, використовувати конструктори, мозаїки-головоломки, відеоігри і радіо конструктори.

8. Широко використовувати читання книг, фільми, уявлювані герої яких відкривають перед дитиною необмежені перспективи розвитку і вивільняють її енергію.

9. Створити умови для того, щоб дитина отримувала знання з мистецтва, точних наук, поезії, філософії («знання народжують ентузіазм»).

10. Створити дитині оточення, що стимулює її.

11. Спостерігати за надто активними (гіперактивними) дітьми але не заспокоювати їх ліками і не карати. Керувати їхньою поведінкою, але пам'ятати, що змінити її не можна.

12. Не обмежувати уяви дітей /цит. за Туріщевою, 2008/.

У 70 -80 рр. минулого століття великої популярності в СРСР набув досвід розвитку творчого потенціалу дітей з родини Нікітіних. Виховуючи сімох дітей, батьки намагалися забезпечити:

1. Ранній початок розвитку їхніх творчих здібностей.

2. Попереднє створення такого середовища і такої системи взаємин, які б стимулювали їхню найрізноманітнішу творчу діяльність.

3. Максимальне напруження сил дитини, наближення її «до стелі власних можливостей».

4. Свободу у виборі діяльності, у чергуванні справ, у тривалості занять однією якоюсь справою, у виборі способів праці /Нікітін, 1991/.

## **9. Розвиток креативності у навчальному процесі школі**

Серед видів навчання, які використовуються в сучасній школі, найбільш сприятливими для розвитку креативності є проблемне навчання (організація процесу навчання, основа якої полягає в утворенні проблемних ситуацій, виділенні і вирішенні учнями проблем) та особистісно-орієнтоване навчання (активна пізнавальна діяльність учнів під керівництвом учителя, що забезпечує становлення творчої особистості).

Розвиток креативності дітей під час навчання у школі здійснюється передусім за рахунок використання низки проблемно-пошукових методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності учнів. До них (за І.П.Анєнковою, М.А.Байдан та О.А.Горчакової) належать:

- метод проблемного викладання – викладач формулює проблему і вирішує її, учні стежать за перебігом творчого пошуку (їм надається

своєрідний еталон творчого мислення);

- частково-пошуковий (евристичний) метод – викладач формулює проблему, поетапне вирішення якої здійснюють учні під його керівництвом;

- дослідницький метод – викладач ставить перед учнями проблему і вони вирішують її самостійно, висуваючи ідеї, перевіряючи їх, підбираючи для цього необхідні джерела інформації, прилади, матеріали тощо.

У такий спосіб учні отримують досвід пошуково-творчої діяльності (вирішення завдань як інтелектуального, так і практичного характеру, що передбачає певні процесуальні риси творчої особистості) (Анєнкова та ін., 2009).

Дослідники розробили цілу низку технологій, які ефективно сприяють розвитку творчих здібностей. Однією з них є так зване ситуаційне навчання, коли учні, попередньо вивчивши інформаційний пакет навчального матеріалу («кейс»), ведуть колективний пошук нових ідей.

Умовами ефективного застосування цієї технології є:

- забезпечення достатньо високої складності пізнавальних проблем, які потрібно вирішувати;

- створення викладачем логічного ряду запитань, щодо пізнавальної проблеми;

- створення атмосфери психологічного комфорту;

- відведення спеціального часу на осмислення способів вирішення проблеми;

- організація спеціальної підготовки викладачів до запровадження цієї технології /Там само/.

Суттєвий внесок у розробку «креативних» методів навчання і навчальних технологій зробили Ю.З.Гільбух, В.О.Моляко, М.О.Холодна та ін. Однак, означені методи і технології занадто повільно впроваджуються у навчальний процес сучасної української школі.

Креативність у шкільні роки можна розвивати також за допомогою позакласної та позашкільної роботи з учнями. У цьому сенсі, найбільш популярні предметні гуртки, музичні, танцювальні колективи, шкільні театри і студії, творчі групи, команди КВК, Мала академія наук (МАН) тощо.

## **10. Поняття про обдаровану дитину**

Дитинство охоплює період від народження до закінчення дитиною середньої школи. У цей час може яскраво виявитися дитяча обдарованість.

Обдарована дитина – це дитина, яка різко вирізняється серед однолітків високим рівнем розумових здібностей, яскравими і переконливими досягненнями у певному виді діяльності або здатна на це у майбутньому. Її успіхи є результатом як природних задатків, так і впливу низки соціокультурних чинників (культурний рівень батьків, якість освіти тощо).

3.3.2. Структура обдарованості А.М.Матюшкін виокремив основні чинники, що складають інтегральну структуру обдарованості:

- домінуюча роль пізнавальної мотивації;

- дослідницька творча активність, що виявляється у відкритті нового, постановці та розв'язанні проблем;
- оригінальність рішень;
- можливість прогнозування;
- здібність до створення ідеальних еталонів, які допомагають формуванню високих естетичних, моральних та інтелектуальних оцінок /Матюшкін, 1993/.

### **11. Особливості творчої обдарованості у дитинстві.**

О.О.Мелік-Пашаєв наголошує, що творчість дітей може мати самостійну художню цінність, тому її не можна розглядати тільки як підготовку до творчості у дорослому віці. Головне в ній «іде від самої дитини», а не «привноситься педагогами» /Мелік-Пашаєв, 1981/.

Психологи визначили специфічні особливості творчої обдарованості дитини. За О.І.Кульчицькою:

1) продукт діяльності обдарованої дитини не має суспільної значущості, вона мотивована почуттям задоволення, інтересу, самим процесом творчості;

2) вона може мати масковані і реальні форми свого прояву: дитина може заявити про себе завдяки певним успіхам у музиці, образотворчому мистецтві артистичній, науковій, технічній діяльності;

3) вона має гетерохронний характер: одна дитина може мати на якомусь етапі свого розвитку значні досягнення, а потім виявляється, що це «мильна куля», інша тривалий час «носить» свої здібності, які можуть яскраво виявитися в юнацькому або зрілому віці;

4) творча дитина може відчувати відразу до шкільного навчання, з його стандартами і механічним заучуванням, у свою чергу багатьом вчителям така дитина просто незрозуміла;

5) творча обдарованість пов'язана з невідповідністю між середовищем та особистістю, віком та індивідуальними досягненнями, моторикою та інтелектом дитини;

6) творче обдаровану дитину відрізняють висока пізнавальна активність, особливий інтерес до навчання, рання предметна спрямованість пізнавальної активності, високий рівень сенсорики і пам'яті, значна працездатність без стомлювання, наполегливість, високий рівень домагань;

7) дитяча творчість характеризується наявністю потенційної обдарованості, яка може маскуватися найрізноманітнішими відхиленнями в поведінці починаючи від повної зосередженості на цікавій діяльності до прояву неврівноваженості у стосунках;

8) дитяча творчість піддається розвитку, тому доцільна рання діагностика обдарованості і створення умов для індивідуалізації навчання обдарованої дитини /цит за Туріщевою, 2008/.

### **12. Критерії визначення творчо обдарованої дитини.**

Для того, щоб віднести ту, чи іншу дитину до категорії творчо

обдарованих педагогам і батькам потрібно знати відповідні психологічні критерії. За М.Карне, С.Ліннемайер та Ц.Дентон-Айд творчо обдарована дитина:

1. надзвичайно допитлива, здатна з головою зануритися у роботу, справу, що її цікавить;
2. демонструє високий енергетичний рівень (високу продуктивність або інтерес до багатьох різних речей);
3. часто робить все у свій спосіб (незалежна, неконформна);
4. має багату уяву; вигадлива в образотворчій діяльності, в іграх, у використанні матеріалів та ідей; часто висловлює багато різних думок з приводу конкретної ситуації;
5. бачить неоднозначність речей, здатна по-різному підійти до проблеми або використання матеріалів, проявляє гнучкість у мисленні та діях;
6. здатна висувати оригінальні ідеї або винаходити щось нове;
7. схильна до завершеності й точності у художньо-прикладних вправах та іграх

Обдарована дитина також здатна ризикувати, має швидке мислення, розвинуту інтуїцію, високі естетичні цінності тощо /Карне, 1991/.

### **13. Психологічні проблеми творчо обдарованих дітей**

Відомо, що творчо обдаровані діти мають багато психологічних проблем, пов'язаних насамперед з випереджаючими темпами їхнього фізичного, інтелектуального та соціального розвитку. За М.Карне це:

1. Неприязнь до школи, небажання ходити до неї через невідповідність навчальної програми, учбового плану здібностям обдарованої дитини.
2. Занурення у себе, ізолюваність від інших дітей через інтерес до складних індивідуальних ігор і байдуже ставлення до простих ігор, в які грають однолітки.
3. Втрата інтересу до однолітків з їхніми «дріб'язковими» проблемами через занурення у «дорослі питання» – проблеми смерті, життя після смерті, релігії, політики тощо; намагання спілкуватися переважно з дітьми старшого віку, з дорослими, які можуть «знати відповіді» на означені питання.
4. Підвищена потреба в увазі з боку дорослих, бажання «монополізувати» їхню увагу, навіть викликаючи незадоволення інших дітей.
5. Нетерпимість до дітей з більш низьким інтелектом. Обдаровані діти часто відштовхують від себе однолітків своїми презирливими та нетерпимими зауваженнями.
6. Втрата контактів з безпосереднім соціальним оточенням, вороже ставлення з боку інших дітей, батьків, вчителів через відмову приймати стандартні вимоги, якщо вони здаються обдарованій дитині беззмістовними, не відповідають її інтересам.
7. Проблеми в особистісній сфері та сфері міжособистісних відносин через перфекціонізм (підкреслене прагнення до досконалості). Обдаровані діти зазвичай не заспокоюються, доки не досягають бажаного результату.

Якщо це неможливо, вони відчують власну неадекватність, мають низьку самооцінку. Їм притаманні постійне незадоволення собою, занадто критичне ставлення до власних досягнень.

8. Висока тривожність (схильність до переживання тривоги), невротизм (емоційна нестійкість), надмірна чутливість до вербальних та невербальних сигналів, здатність відволікатися, нездатність зосередитися, гіперактивність (надмірна психічна активність) /Карне, 1991/.

Батьки творчо обдарованих дітей, педагоги, які працюють з ними, повинні враховувати означені особливості їхньої психіки та поведінки.

#### **14. Труднощі у розвитку творчого потенціалу обдарованої дитини**

Творчо обдарованих дітей відрізняє потужне прагнення до розвитку власного творчого потенціалу. Наприклад, відомі випадки, коли вони стають успішними шахістами або «комп'ютерними геніями» навіть без допомоги регулярного шкільного навчання.

Однак на шляху саморозвитку їх спіткають неабиякі перешкоди. До них (за М.Карне) належать:

1. Сенсорні недоліки (сліпота, глухота). Дитина з подібними недоліками не може сприймати певний тип інформації.

Наприклад, якщо своєчасно не навчити обдаровану, але незрячу дитину шрифту Л.Брайля, вона матиме проблеми з вербальною інформацією.

2. Погане викладання та навчальні програми, що не відповідають запитам обдарованих дітей. Психологами встановлено, що навчання обдарованих дітей в масовій школі стримує їхній розвиток, а спроби отримати більш якісну освіту часто-густо призводять до виникнення серйозних конфліктів із педагогами.

Наприклад, в Інтернеті кілька років тому повідомлялося про «анекдотичну», але, нажаль, абсолютно реальну вчительку математики, яка «погрожувала» математично обдарованим учням середньої школи: «Якщо ви будете ставити мені такі складні запитання, я вас відправлю до математичного ліцею!».

3. В родинях із низькими прибутками розвиток обдарованої дитини часто-густо не стимулюється оточенням. Втім, саме такі діти більше за інших цінують середню та вищу освіту, яка допомагає їм «піднятися», зробити гарну кар'єру. Вони готові багато працювати в обраній професії.

Наприклад, велика кількість видатних спортсменів, музикантів, військових у різних країнах походять із бідних родин.

4. Брак серед батьків необхідних психолого-педагогічних знань про розвиток обдарованих дітей.

Наприклад, батьки низки видатних музикантів, поетів, акторів у дитинстві всіляко заважали дітям у набутті професії, яка потім допомагала їм здобувати всесвітню славу.

Психологи розробили спеціальні рекомендації для батьків, які воліють сприяти розвитку творчого потенціалу власних дітей. Одним з варіантів можуть слугувати «Принципи розвитку творчих схильностей дитини»

(Дж.Ландрам), наведені в розділі 5.

### **15. Проблема «вундеркіндів».**

Розвиток творчого потенціалу особистості часто-густо має складний, непередбачуваний характер. У дитинстві людину, яка демонструє виняткові здібності, досягає видатних результатів у певній царині діяльності, починають вважати «вундеркіндом» (від нім. «wunder» - «диво», «kind» - «дитина»). Однак, у дорослому віці переважна більшість «вундеркіндів» демонструють тенденцію до «вирівнювання» з іншими, хоча, за Н.С.Лейтесом, їхні досягнення у професійній діяльності все ж загалом є вищими за пересічні /Лейтес, 1984/.

Наприклад, у 60 роки минулого століття величезною популярністю у світі користувався італійський хлопчик Р.Лоретті. Його голос називали «золотим». Однак, після мутації голос Робертіно дещо втратив свій «блиск», а його володар згодом, хоча і став професійним оперним співаком, але не увійшов до світової співацької еліти.

Водночас статус вундеркіндів або «дітей-зірок», як їх частіше називають сьогодні, містить певну небезпеку. Такі діти швидко звикають до власної «винятковості» і можуть дуже болісно переживати її втрату у дорослі роки. Серед них непоодинокі випадки алкоголізму, наркоманії, самогубств.

Наприклад, можна згадати трагічну долю юної кримської поетеси Ніки Турбіної, якій пророкували славу Г.Ахматової та М.Цветаєвої. Однак, пророцтва не справилися і Ніка пішла з життя.

### **Загальні висновки.**

Першим сенситивним періодом для розвитку креативності є вік від 3 до 5 років. До трьох років з'являється потреба наслідувати дорослих, розвивається механізм копіювання їхньої поведінки. До 6 – 7 років активно розвивається права півкуля, яку називають «творчій». За наявності стимулюючих факторів середовища у дитини формується «первинна креативність» (загальна здібність до творчості або загальна креативність).

Після вступу до школи розвиток креативності уповільнюється, спостерігається її спад, вона переходить у латентний стан. Натомість у цей період починає швидко розвиватися ліва («логічна») півкуля мозку, вербальна пам'ять та інші складові інтелекту, зменшується роль несвідомого у поведінці, зростає критичність до себе, розсудливість. Діти загалом активно наслідують найбільш значущих для них дорослих (вчителів), за їхньою вказівкою вчать осуджувати відхилення від нормативу («неможна !») і доволі охоче – особливо це стосується дівчат – сприймають «запропоновані» стереотипи поведінки.

У підлітковому та ранньому юнацькому віці на тлі вікової кризи та зламу попередніх соціальних стереотипів спостерігається другий сенситивний період у розвитку креативності. Від 13 до 20 років на ґрунті загальної креативності формується спеціалізована креативність, тобто

креативність у конкретній царині (музична, хореографічна, математична тощо). Особливу роль у цей період відіграє наявність професійних зразків, підтримка родини та однолітків. Окрім обрання конкретної сфери діяльності, визначається також «ідеальний» зразок творця, якому підліток намагається наслідувати, з яким ототожнює себе

### **Контрольні питання:**

1. Охарактеризуйте зміст основних підходів до проблеми успадкованого й набутого у творчих здібностях. Який з них здається Вам найбільш правильним? Обґрунтуйте Ваш вибір.
2. Розкрийте механізм розвитку творчих здібностей.
3. Назвіть та проаналізуйте етапи розвитку наслідувальної активності креатива.
4. Які психологічні чинники сприяють та заважають розвитку креативності?
5. Доведіть, що занадто інтенсивне стимулювання креативності дитини може негативно позначатися на її здоров'ї.
6. На який вік припадають сенситивні періоди у розвитку креативності?
7. Коротко проаналізуйте, як розвивається креативність дитини у дошкільному та шкільному віці.
8. Проаналізуйте родинні чинники розвитку креативності.
9. Охарактеризуйте «оптимальний» варіант родини з погляду на розвиток творчих здібностей дитини.
10. Назвіть основні принципів розвитку творчих схильностей в родині.
11. Розкрийте зміст видів і методів навчання, які найбільш сприяють розвитку творчих здібностей учнів.
12. Що таке «ситуаційне навчання»? Покажіть як можна його використовувати на заняттях музикою (хореографією).
13. За допомогою яких форм позакласної та позашкільної виховної роботи можна розвивати творчі здібності. Наведіть приклади.